

Il dizionari rumantsch : cuorta orientaziun e survista da las lavuors fattas ed amo da far ant co cumanzar culla stampa

Autor(en): **Pult, C.**

Objekttyp: **Article**

Zeitschrift: **Annalas da la Societad Retorumantscha**

Band (Jahr): **41 (1927)**

PDF erstellt am: **17.07.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-198544>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern. Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.



IL DIZIONARI RUMANTSCH

CUORTA ORIENTAZIUN E SURVISTA DA LAS LAVUORS FATTAS
ED AMO DA FAR ANT CO CUMANZAR CULLA STAMPA

Referat tgnü da Dr. C. PULT a la radunanza generala
da la Società retoromantscha da l'an 1925.



Meis Signuors!

Ant co entrar in causa nun poss far a main dad ingrazchar cordialmaing la Suprastanza da la Società retoromantscha per m'avair procurà l'ocasiun d'am externar plü o main extaisamaing sur dad alch questius chi concernan noss'ouvra fundamentala, l'idioticon o dizionari rumantsch. Id ais cler cha'ls commembers da nossa società, sco tuots grischuns e lur rappreschentants al „Grand Cussagl“, resaintan il bsögn d'esser sclerits plainamaing sur la fin e mera d'üna tal'ouvra, sur l'avanzamaint da las lavuors fattas per ella e sur il momaint cur cha la publicaziun podrà gnir cumanzada.

La redacziun — da sia vart — nun dumanda oter co da podair respunder a talas dumandas tant inavant co cha las circostanzas il permettan. Sainza ils sclerimaints necessaris as fuorman da tuottas sorts opiniuns, in part pac fondadas. Ingiò chi manca la tschertezza, il savair, lavura la fantaschia, e quella ais plü potenta co tuot nossa sapienza.

Per impedir tschertas legendas ha la nuova redacziun dal prüm an dinnan (1914) publichà regularmaing aint in las Annalas seis rapport annual. Ma neir quaist nun ais sufficiaint per sclerir cumplettamaing ils interessents. Hoz in di cha tuot la gliued

ha da far avuonda da la daman a la saira, chi mâ chatta il temp ed il gust da lejer robas tant lungurusas? Eir s'invidan simlas chosas d'ün an a l'oter. In plü minchün da quists rapports ais be ün fragmoint. El nun sporscha ils tscherchats sclerimaints sur la vaira natüra da l'intrapraisa e tantas otras dumandas. Sainza üna survista generala, üna clera interpretaziun da l'idea ch'üna simla publicaziun ha da realisar, ün'exposiziun per quant pussibel detagliada da las immensas difficultats ch'ella ha da superar, da las infinidas retscherchas ch'ella presuppona, . . . sainza talas delucidaziuns nun aise bain pussibel da cuntentar il güst bsögn da noss rumantschs, chi han, sco dit, il dret ed il dovair dad esser plainamaing sclerits.

Che ais, stimats udituors, e che voul ün idioticon? — Ün idioticon ais in prüma lingua la raccolta da tuot ils idiotisems, q. v. d. da tuot las particularitats dal discuors quotidian d'üna comuniun linguistica. Quaistas particularitats rappreschaintan il spiert spezial chi characterizescha ün pövel, sia aigna orma. Scha — per dar ün pèr exaimpels, ils prüms ch'im vegnan aint illa penna — scha'l diavel in persuna as clama pro nus in tscherts lous *barba Chasper* o *barba Lozzi* o *barba Not*, scha la miseria as clama *barb'Andrea* e perfin il sulai *barba Jachan*, scha dad üna matta chi pro'l bal ha „fat löng föglia“ q. v. d. chi ais statta löng sainza ballar, e chi chatta finalmaing ün'orma cumpaschiunaivla chi la „tira sü“, q. v. d. chi l'invida a ballar, — scha da tala matta as disch: „*ossa ha la finalmaing trat jo al schièbar*“ o cun oter plets „l'ha tut gio il manch da la fotsch gio da la spadla“; scha per dir: „va in California, va in malura, va sül schimmel da cromers, va in cha dal diavel“ as disch a Lumneins, la patria da nos insmanchabel Dr. Nay, „*va en pegn'e mir'an o*“ (va in pigna e guard'in oura); scha per dir: „quel as sa far avant, quel sa cun simulaziuns ed oter obtgnair tuot quai cha'l voul, as disch:“ *quel sa schon dà la cheua*“ (quel sa bain dar da la cua), scha dad ün chi va tuotta di per las pichardellas sainza far inguotta as disch: *che, zappasch aua par las jallinas*“? opür „*quel va a pinà l'aura*“ (quel va a perderscher l'ora), scha üna baderlunza incurabla as clama pro nus *üna s-chella, ün taloc, ün zampuogn, ün batagl* e chi's disch dad ella: „*quella ha adüna l'aua sün seis muglin*“; scha ün chi nu sa as volver ed ais ün plumpatschun vain clamà *ün utsché d'plom* (q. v. d. „svelt e leiv sco ün utsche, ma baininlet da . . .

plom), scha per discuorrer da temps antics e straantics as disch: „*cur chi's traiva sü las chautschas cun la scharella*“ (als man noch die Hose mit dem Flaschenzug aufzog) o per dir „mai in vita sia“ *cur cha'l vain ora culs mans or da s-charsella*“; scha üna tscherta fluor as clama pro nus *mans dal Segner*, ün Insect *bo dal Segner*, *bau dil Segner*, scha la randulina vain nomnada in üna part d'Engiadina simplamaing *l'utschella* o *l'utschella da nossa Donna*, scha millieras e millieras d'oters plets e d'oters möds da dir tipics sun nats o as sun sviluppats in möd tuot caracteristic sün nossa terra grischuna, schi nun aise ingün dubi ch'els characterizeschan il möd spezial da pensar e da sentir d'ün pövel agricul muntagnard in general, ed in spezial, da nos pövel vegl retic. Els ans fan vair profuondamaing aint in la natüra ed il svilup da nossa cultura speziala, els sun al istess temp ils documaints ils plü vivs e plü evidaints da l'istoria da nossa famiglia rumantscha.

Ma eir *quaists* documaints, stimats audituors, sco las pergaminas, sblachischan ed as perdan cul ir dal temp. Avain nus da metter ils mans insembel e laschar ch'els gettan sco ch'els sun gnüts, sainza far inguotta per cunservar lur memoria? — Nus füschan indegn da nossas bellas e grandas tradiziuns, da l'ierta relaschada da noss grischs babuns. Dasper a lä luotta indispensabla per l'existenza materiala, la societä moderna, civila e cristiana, ha eir dabsögn da perscrutar e cultivar quai cha Dieu ha mis in noss'orma immortala. Nossas autoritats federalas, viss l'eminente portada patriotica e storica da raccoltas sco quaista nossa, han da blers decennis innan sustgnü cun spaisas considerablas intrapraisas chi avaivan per mera da collectar tuot quai cha'l pled e la tradiziun dal pövel, saia in nossa Svizzra tudaischa, saia in quella francesa od italiana o rumantscha, avaivan prodüt d'original. Bunas subvenziuns gnittan elargidas alla Svizzra tudaischa e francesa, ed eir nus nun podain ans plandscher da la mamma Elvezia. — Be üna chosa nun stovain nus perder d'ögl: Scha la confederaziun ed il chantun favorittan da bun cour noss'intrapraisa, schi nun aise da dubitar cha lur rappreschentants avaivan in ögl *ün'ouvra prominente, conscienziusa a tuotta prova* e degna dals grands sacrifices per ella fatta, *ün'ouvra da qualificaziun eminentamaing scientifica*.

Nus nun das-chair invlidar cha üna tala raccolta, ultra al

conservar ed illustrar nossas bellas tradiziuns, ha amo otras meras, main partischanas, plü generalas e plü umanas. Üna da quaistas meras ais da sporscher alla scienza ün material rich e s-chet, liber da tuots artificis, per il stüdi dal svilup da la lingua umana in general, dal punct da vista fisiologic e psicologic, ün material pel stüdi dal svilup regular dals suns, da la fuormaziun dals peds, da l'evoluziun significativa da tals, da las relaziuns tanter ils singuls peds in la frasa, da las relaziuns vicendevlas tanter divers pövels tant inavant ch'ellas resultan dal movimaint dals peds e d'oters elemaints linguistics d'ün pajas a l'oter, e tantas otras chosas.

Bain pacs idioms as praistan uschè bain sco güst nos rumantsch per illustrar e sclerir tscherts misteris da la naschtscha ed evoluziun dal discuors uman in gener. Quaista planta alpina, creschüda sün nossa grippa, dalöntschi dal muond rumurus, dalöntschi da la forsch, da la zappa dal giardinier, spredschada da quels chi tegnan da quint be da chosas exteriuras, attret l'attenziun dals plü sclerits tanter ils scrutatuors dal spiert e dal cour uman. Appaina nada in principi dal secul passà la nouva metoda storica e comparativa pro'l stüdi da las linguas, noss modests dialects muntagnards cumanzettan ad interessar in ot gra ils plü illusters rappreschentants da tals stüdis. Nus vezzain ün *Wilhelm von Humboldt* s'occupar cun granda simpatia da noss idioms. Il grand linguist italian, *Graziadio Ascoli*, dedichet üna buna part da sia ouvrusa vita al stüdi da nossa favella materna. Il venerà Nestor tanter ils grands rappreschentants vivaints da la filologia romanza, *Hugo Schuchhard*, retgnet per ütil da regalar üna part da sias preziasas forzas a cleras retscherchas linguisticas sur da nos rumantsch, e ad els seguittan ün *Eduard Böhmer*, ün *Jacob Stürzinger*, ün *Theodor Gartner* e blers oters valorus rappreschentants da la nouva scienza. Hommens tanter ils plü docts nun chattettan suot lur dignità dad ir trapplunand da cumün in cumün per clejer insembel noss cudeschs vegls, nossas pergiaminas e fuormar grandas bibliotecas rumantschas, sco quella da Berlin.

Üna da las dumandas plü importantas e plü greivas da respuonder ais per nus la *questiun etnologica*. Cun tuot las retscherchas fattas infin uossa nun savain nus, scha noss prüms antenats, ils vegls rets (o räziers, sco cha la granda part dels noss dischan cun ün suffix tudais-ch), nus nun savain scha'ls vegls rets faivan part da la famiglia etnologica etrusca o celtica o le-

pontica o ligurica, opür sch'els eiran ün pövel tuot per sai, sainza parentella cun oters. Id ais nos dovoir pro simlas questions da nun ceder davant las grandas difficultats chi as preschaintan, ed üna da las megltras vias chi pon forsa ans manar cul temp alla soluziun da quaist grevischem problem ais sainza dubi il stüdi minuzius da nos pled rumantsch e dals noms locals. Ma tal stüdi sto esser il plü cumplet pussibel, perchè güst alch fuormas zoppadas in qualcha chantunet da nos pajais, alch fuormas, allas qualas blers nun dessan la minima importanza, pon in quaist regard vüdar üna glüsch tuot nouva.

L'ideal, vers il qual nus stovain mirar, ais dimena *la cumpletta raccolta da tuot nos material linguistic*. Eu clamet quaista necessità ün ideal, saviand bain chi ais tant co exclus da podair l'attainscher dal tuot. Ma . . . scha nus nun vulain far ün'ouvra be a mezzas, indegna da las süors sparsas infin uossa, stovain nus tschercar d'ans approsmar ad el il plü pussibel e na renunziar fingià, ant co cumanzar l'ouvra, a parts essenzialas dad ella.

I nu basta neir be da clejer insembel tuot ils infinits'pleds, in part dal tuot stranis, chi as zoppaintan quà e là in nossas stüvas, jassas e tarschendas. Ün pled per sai nun ais inguotta. La prüma unità linguistica ais la frasa. Be in tala ün pled survain vita e fuorma e seis significat resulta cun clerezza. Quaista frasa nun sto esser fabbrichada, artificiala, ella sto correspuonder al möd quotidian da discuorrer dal pövel, ella sto esser idioticamaing güsta. Quaist ais ün dals motifs per ils quals nus stovain tschercar da ramassar, per quant pussibel, tuot ils idiotisems, tuot ils möds da dir cristallizats da nos pövel.

Ma quaists pleds, quaists möds da dir nun sun be lingiadas da suns, da custabs. Els han ün'orma, rappreschaintan minchün, ün idea, sainza la quala il pled nun ha ingün dret d'existenza. Che güda ch'eu notescha „*schelpcha-Alpentladung*“, sch'eu nun di eir in qualcha maniera, sia eir la plü concisa, che cha quaista nossa schelpcha ais, in che ch'ella as disferenziescha dad otras „*Alpentladungen*“? Co ans vulain nus far ün'idea che chi ais il *mas-chel* pro'l tragliun o *l'asen* pro'l taler, scha nus nun cognoschain la funcziun e la fuorma dad els? — Talas parts ston gnir descrittas cuortamaing insembel cul oget pro'l qual ellas appartegnan. Ma eir per far üna descripziun cuortischma il redactor sto posseder tuot il material necessari per esser cumplettamaing

in cler sur da fuorma e funcziuns da simils urdegns in diversas cuntradas.

Nus stovain dimena ramassar bler da plü material co quel chi figürerà ill'ouvra stessa. L'ouvra ha dad esser *üna quintes-senza* da quaist material.

Bleras chosas chi regardan nossa cultura speziala sun stattas trattadas in noss periodics, nossas revistas e gazettas ed utrò. In quel cas basteran pacs plets ed ün avis. Tschert chi ais nos dovair d'ans restrenscher per quant pussibel e da nun vulair obtgnair quai chi materialmaing nun as po; ma far ün'ouvra be a mezzas, sco cha qualchüns vuessan, quai nun as po nè da frunt a noss subvenients, nè da frunt alla scienza, nè da frunt a noss antenats e noss abiadis.

* * *

Dal predit crai eu, meis Signuors, ch'Els possan uossa as far ün'idea, che ch'i vuol dir d'intraprender ün'ouvra clamada „idioticon“. — Clejer insembel tuot ils elemaints d'üna cultura speziala, ils ordinar in maniera dovrabla, als dar vita tras il pled e la penna ed ils interpretar per quant pussibel, sun chosas chi dumandan grand temp e granda lavur. Ant co ris-char ün tal pass stovess el gnir bain ponderà.

Quant granda cha quaista lavur ais, as vezza cler da las otras ouvras simlas chi füttan intrapraisas in nossa Svizzra ed utrò. Il „*Schweizerisches Idiotikon*“, grand dizionari dals dialects da la Svizzeria tudais-scha, gnit cumanzà vers la metà dal secul passà. Il prüm rapport general (Gesamtbericht) data dal 1869, l'an da mia naschentscha, e vi da quaist diziunnari lavurettan in principi duos docts germanists e divers impiegats stabels da bureau. Al 1585 gnit pro quaists ün terz redactur, al 95 amo duos oters. L'an 1909 lavuraivan vi dad el 6 redactuors, Prof. Bachmann, H. Bruppbacher, E. Schwyzer, H. Blattner, J. Vetsch, J. U. Hubschmied, noms chi, tant co tuots, han ün excellent cling eir sur ils confins da nossa patria oura. L'ultim temp preschainta be trais dad els: A. Bachmann, E. Schwyzer, O. Groeger, dals quals, l'ultim as dedichescha bod exclusivamaing alla ditt'ouvra. — Il „*Glossaire des Patois de la Suisse romande*“, il grand dizionari da la Svizzeria francesca, dal qual Els ultimaing han gnü

occasiun d'as allegrar vi dal prüm quadern cumparü, usche viv e cler e plain da material interessant, gnit inizià l'an 1895. Vi dad el han lavurà dal prüm dinnan ils professers Gauchat, Jeanjaquet e Tappolet, coadjuvats pel solit da persunal da bureau e da students chi nun manchettan da temp in temp da prestar lur collaboraziun.

Da frunt à quaistas ziffras stain nus cun las seguaintas: La nomina da nos insmanchabel Dr. Melcher data dal 1904, ma la raccolta sistematica podet pür cumanzar duos ans davò, l'an 1906. Per quatter ans Dr. Melcher füt sulischem sulet in seis bureau. Pür l'an 1908 füt impiegada Gfra R. Condrau e l'an davò, il 1909, gnit in seis post il zelant e modest segretari, Andreas Casanova. — Il rest cognuoschan els tuots our dals rapports: l'an 1913 mort da Dr. Melcher, mia entrada in principi dal 14, 1916 greiva malattia da Casanova ed ils 8 Lügl decess del fedel collaboratur ed ils il 11. Dezember del medem an mort da seis successur, Dr. M. Lutta; lura in principi dal 1919 nomina da Stefan Loringett, il qual vers il mais da Settember dal medem an gnit nomnà segretari da la Lia Rumantscha, transmüdet seis domicil da San Galla (ingio chi ais nos bureau) a Cuaira e podet dedichar be üna part da seis temp al dizionari.

Sco schi resulta da quaista cuorta survista, am rechattet eu — cun cuortas interupziuns — be sulet in nos bureau dal mais da Mars 1916 infin in principi dal 19. In quaist temp fet eu las funcziuns da redatur, compilatur da questiunaris, stampader, copiatuor d'adressas, spediziunier, postin ed oter pro. Cun quaist nun vögl far imbüttamaints a ningün; i's tratta exclusivamaing da forza maggiura. Tuotta lavur ais buna e bella, impostüt, sch'ella vain fatta per nos dizionari. Il dan ais be chi's po far be üna chosa alla vouta ed il temp consümà per l'üna nun vanza per las otras. — Dr. Melcher ed eu lavurettan dimena in tuot be dal 1908 fin al 1916 cun ün ajüd da bureau cumplettamaing dedichà al idioticon. Tuot il rest dal temp fütta nüs o sulets o avettan ün ajüd ridot. Da quaists 8 ans aise da far amo üna discreta deducziun, sch'ün s'impaisa cha giunfra Condrau in ün an d'actività avet appaina il temp d'as orientar sco schi tuoche e cha eir per Sar Andrea Casanova as sto quintar ün tshert temp da giarsunada. Eir eu s'vess stovett dar üna buna part

dal prüm an da mia actività per repassar zettel per zettel tuot il rich material.

Sch'Els cungalalan uossa, meis Signuors, quai ch'eu relatet quà per nos dizionari cun quai ch'eu dschet dals oters, schi nun Als resterà plü ingün dubi, cha las forzas ed il temp per el impiegats nun sun gnanca da podair cunfruntar cun quai chi gnit fat per ils oters, pustüt per il svizzer dudais-ch. Els am dscharan ch'al territori da quaist ultim ais bler plü vast e plü populà e cha las relaziuns letterarias sün plü veglias e plü derasadas. — Sün quaist Als stögl dir, cha la vastità dal territori nun ha tant co ingüna influenza sül temp neccessari per collecziunar il material viv da la lingua, cha in quaist regard al cuntrari nos territori preschainta probabelmaing difficultats plü grandas co la Svizzer tudais-cha. Quai vain dal fat cha la varietà tanter noss dialects ais, sco ch'im para, incomparablamaing plü granda co in quels da noss vachins da la vart dal nord e dal vest. A metter da frunt l'ün a l'oter ün vegl bernais, ün dal chantun Uri ed ün appenzellais da razza cun sa püppa vouta suot sura, as guardaranna bain ün pa curius sü per la gniffa, ma inclejer s'inclejeran els, schi sto esser. Provai, al incuntrari, a far gnir insembel trais paurets, ün da Ratschvella, ün da Muldain pro Vaz sura ed ün da San Gion pro'l Lucmagn — e guardai che musica cha quai gnarà landroua. Oter c'ols Fränzlis!!!

In plü stovain nus tgnair quint dal fat cha nossa litteratura ais relativamaing fich vasta, plü vasta co quella dialectala da la Svizzer francesa.

Cun tuot quaist podettan nus *l'avrigl 1921* trametter l'ultim questiunari e gnir cun el a fin da la lavur preparativa la plü essenziala, quella chi'ns dà il fuondamaint da tuot l'ouvra; eu vögl dir: *la raccolta sistematica dal material viv* tras nombrus collaboratuors sparpagliats in tuot noss cumüns.

Ultra a quaista raccolta per mez da questiunaris, gnit *collectà directamaing sül lö dalla redacziun svessa in var 20* comüns da nos territori distribuits ün pa da tuot las varts e cumplettà la raccolta in divers oters. — In plü ha fat Sar *Dr. R. Planta*, Fürstenau, l'iniziatur scientific da noss'intrapraisa, il qual tras üna bellischma raccolta da material ans vaiva — ant co cumanzar cull'ouvra — procurà il fuondamaint per la compilaziun dals

questiunaris, — in plü ha Dr. Planta fat far tras *Dr. Luzzi* üna raccolta severamaing fonetica (cun indicaziun prezisa dals suns) per var 800 plets in 131 vichs rumantschs, q. v. d. circa in tuot noss vichs.

Per quant cha tuot quaistas raccoltas gnittan fattas cun tuot pissèr, aise cler cha tschertas pitschnas mancanzas sun inevitablas. Dad ellas as piglierà nota davò man ch'ellas vegnan scuvertas. In plü tscherts chapitels cumplichats, chi preschentaivan difficultats spezialas, ston gnir amo cumplettats e sclerits. Quai ais il cas pro'l *glin, il filar e tesser, las plantas* ed oter. Tschertas indicaziuns dels SS. collaboratuors nun sun cleras avuonda. Na d'inrar aise indichà ün pled cun la simpla remarcha: „part da la chasa“, „part dal fargun“ o „part dal talér“, „dal corp“ ect. — OTRAS indicaziuns sun mal legiblas. Quaists fops ston gnir emplots oura, ma, seguond meis möd da vair, sainza metter in movimaint tuot l'apparat dals questiunaris, be persunalmaing tras la redacziun od otras persunas dad ella finadas in ün pèr lous tipics per lur linguach. Quaistas cumplettaziuns nun dumandan güst fichbler temp. I nun ais neir dabsögn ch'ellas sajan absolutamaing cumplettas. Tschertas chosas as sclerischan our d'otras indicaziuns, e tschellas as podrà in part metter in uordan pro la redacziun dals singuls artichels.

Ultra a quai cha nus avain dit quà sura, stovain nus eir amo dumandar oura ils questiunaris a buocha in ün pèr lous, sco p. ex. tanter oter in *Val Müstair*. Quaista cuntrada ais be rappreschentada per tuot il material tras Cierf. Per l'importantischem pled da Müstair svesch avain nus las respostas be sün la metà dal material. Soncha Maria ed oters lous nun sün gnanca rappreschentats oter co pro la raccolta da Dr. Planta ed alch annotaziuns casualas. Id ais plü co natüral cha nus, tant in Val Müstair co utrò, ans cuntaineran da notar be quai chi ais absolutamaing tipic per la contrada e d'impiegar il main temp pussibel.

In plü stovain nus continuar a reprodüer üna part da *nossas üsaglias fotograficamaing o tras disegns*. Tschertas chosas dal tuot tipicas per nus pon gnir rappreschentadas in maniera palpabla be tras *illustraziuns*. Eir la redacziun, chi ha da declerar indirizs cumplichats, sco p. ex. ils divers vehiculs (la charramainta) e lur parts, ha dabsögn da podair rinfras-char la memoria ed as rioorientar vi da quaists disegns. Per bainbleras chosas la fofografia

nun serva; be tras il disegn as po tschertas voutas far bain resaltar las singulas parts e lur funcziuns. Sig. *Pierre Gauchat*, figl da Sig. *Prof. Gauchat*, ans ha furni quaista stad passada var 100 disegns esteticamaing buns e da granda clerezza, disegns chi rappreschaintan tscherts ogets da divers puncts da vista, seguond la necessità.

* * *

Tant sur la raccolta dal material. Ün'otra lavur, na main importanta e spinusa, ais gnüda a fin quaist an, quai ais *la concentraziun dal material* linguistic cuntgnü in las respostas dals correspondents. Generalmaing pro simlas raccoltas as trametta a datas determinadas questuinaris (q.v.d. fögls cun dumandas da respunder) ad ün tschert nommer da collaboratuors chi rappreschaintan las diversas contradas dal pajas. Pro'ls oters idioticons quaists correspondents avaivan l'instrucziun da dar lur respostas sün zettels separats dals questuinaris, e quai per mincha pled nouv ün zettel. La redacziun nun avaiva oter da far co da controllar tals ed ils ordinar alfabeticamaing sainza otras scrivancias e lavuors. — Pro nus quaist sistem nun get. Davo diversas provas stovet Dr. Melcher dar sü la spranza da podair cuntinuar in quella maniera. Ils correspondents survgnittan l'uordan da notar lur respostas sün la metà dretta laschada vöda dals questuinaris. — Scha quaista metoda eira üna simplificaziun per noss correspondents, e sch'ella ha gnü il grand avantach d'ans procurar, seguond meis möd da vaira, forse il dubel dal material cha l'otra ans avess procurà, schi rappreschentet ella però per la redacziun *ün enorm augmaint da lavur*, ün tal augmaint, cha be quels schi han lavurà landervia as pon far ün'idea. Intant cha otras intrapraisas dal medem gener podaivan metter cumodaivlamaing üna buna part dals zettels entrats dals correspondents sainz'oter in lur lö alfabetic, ans tuochet a nus da copiar mincha silba, mincha custab sün fögliets speziels. Per simplifichar la chosa e survgnir üna buna survista, as decidet Dr. Melcher — cun fortunad'idea — da compilar quaists zettels in maniera cha tuot las variaziuns foneticas d'ün pled gnivan be sün ün fögliet sulet culs noms dellas localitats, ingiò ch'ellas vegnan pronunziadas, impe da tants zettels, sco variaziuns. Suot il chavazzin *tschanfögliä* (Rindermagen) stan sül medem bigliettin las fuormas *schanfögliä*, *chanfögliä*, *tschan-*

figlias, tschintgfigl, schentgfigl e blers otras simlas cun, sco dit, l'indicaziun dal lö d'ingionder minchüna vain. Sül zettel chi porta il titel „*scuflun Ofenwischer*“ as chattan, per dar amo ün exaimpel, eir las fuormas: *scuflun, scuvalun, scualum, slavun, sclabun, s-chabun, schlavun, schlaveun* e diversas otras. La lavur da scriver oura ils dits plets our dals divers questiunaris ed ils concentrar sün ün fögliet clamain nus *concentraziun*. Ella ha preschentà a nos divers segretaris difficultats na irrelevantas ed ans ha cuostà bler rum-pacheu, grandas fadias e temp infini.

Infini . . . per möd da dir, perchè uossa ais ella a fin, Dieu sia lodà ed ingrazià. Q.v.d. ell'ais glivrada per quant ch'ell'eira eseguibla tras noss segretaris. Var 64 paginas, o plütosta faschs da var 80 questiunaris l'ün, chi trattaivan dals pronomi persunals e dals verbs regulars ed irregulars, retgnet eu inavo per mai, podiand ellas gnir concentradas be dal redactor. I's trattaiva da compilar our dad ellas tabellas da granda precisiun chi trattaivan la conjugaziun dals verbs ed otras chosas simlas. Eir la part fonetica e fraseologica cha quaistas paginas cuntegnan stovaiva gnir notada cun metodas spezialas e cun grandischma exactezza. Tala concentraziun dumanda incomparabelmaing plü temp co tschella. Eir quaista lavur ais bod a fin. I resta be amo var 28 faschs da paginas, ch'eu sper dad ultimar in alch mais. Il früt da quaista lavur füt, daspera a diversa milliera da zedlas, infin uossa var 26 tabellas.

Nus podain dimena considerar quaista concentraziun sco lavur finida.

Cun ella nun ais però amo löng nà lavurà oura tuot il material cha'ls correspondents ans han procurà. Ultra al emplir oura ils questiunaris ans han quaists noss fidels collaboratuors, als quals nus tuots eschan debituors da granda recognoschentscha, — ultra ad emplir oura ils questiunaris, ans han els procurats amo bleras lavuors plü extaisas, sco descripziuns da festas, dad üsis, da funziunamaints d'indirizs etc. Quaistas ston natüralmaing gnir excerptadas exactamaing. Üna part ais fingià statta elavurada, ma i resta amo fich bler da far. In plü s'han quaists noss collaboratuors eir inservits da zettels daspèr'als questiunaris. Ma impe da notar sün mincha zettel be ün pled (culla relativa fraseologia), han els suvent empli our cun granda premura tuot il spazi ch'els podaivan chattar fin al ultim piccal cun

quantitats da material interessantischem, e tshertas jadas han els perfin amo scrit a traviers sur l'otra scrittüra aint. Nus avain duos s-chaclas grandas plainas da simil material, chi, sco dit, ais per nus straodinariamaing prezios, ma chi sto gnir recopià tant co tuot.

* * *

I nu basta imperò be da copchar il material sün bigliettins, i's sto eir pisserar per cha quaistas millieras da zedlas possan gnir chattadas a plaschimaint cul main perditemp pussibel. A quaista fin e mera las stovain nus *ordinar alfabeticamaing* ed incorporar pro'l rest dal material alfabetic in nossas s-chaclas. Che gener da difficultats cha quaista uscheditta *classificaziun* preschainta e perchè ch'ella ha podü gnir eseguida in quaists ultims ans be dal redactur svesa, n'ha eu expost in lung ed in lad in meis ultim rapport ed in oters amo. — Per fortuna Dr. Melcher avet la ventüraivla precauziun da pisserar quaista lavur davo man ch'ün tshert nommer da fögliets as prunaiva sü. Casanova ed eu seguittan per quant pussibel seis exaimpel. Uschè eschan nus rivats ad avair 255 s-chaclas da la lunghezza da 30 centimeters l'üna, da las qualas minchüna ais per circa $\frac{3}{4}$ plaina da material ordinà. Nus possedain dimena ün *bloc classificrà d'ün toc sur 60 meters* d'lunghezza. — Alch s-chaclas (anzi nömäl bleras) sun plainas stachidas, tant chi nu va aint plü inguotta. Per podair lavurar cun ellas, stovain nus bainbod augmentar las s-chaclas d'almain ün terz. Il trar tuottas our da lur lö solit, tour our dad ellas ils fögliets, divider tals in novas purziuns, rimetter il tuot a lö, ettikettar nouvamaing las s-chaclas etc. dà divers dids da lavur. Quai ais sco üna spezia d'altschiva granda, e da quaistas altschivas ans tocca da far minchatant.

Nus vain infin uossa ordinà e mis in s-chaclas tuot ils zettels concentrats our dals questiunaris fin in principi dal 1924. Cul material exerpà da la litterura eschan nus però amo bain inavò. Scha pro quaista quintain nus amo ün tshert nommer da blocs raccolts sül lö da mai od oters, divers blocs emplit occasiunalmang ed oters, fich nombrus, chi ans sun gnüts da Riom (Reams) e da Stocl (Stuls), ils quals correspondents s'inservittan per lur respostas da tals impe dals questiunaris, schi ammunta il bloc inter a *var 68000 zettels*. Pro quaists vegnan amo intuorn

25000 oters obtgnüts da la concentraziun da Sig. Loringett e da mai dal 1924, infin uossa. In tuot ans resta dimena d'ordinar approximativamaing ün toc sur 90000 biglettins. — E . . . cur cha quaists saran a lö, gnaranna oters, scritts oura da la litteratura in quel fratemp. Quai va sco l'öli da la guaivda.

Els varan, meis Signuors, l'impressiun, cha la chosa in quaist möd nun possa mai gnir a fin. Ella nun ais pero usché privlusa sco cha quaistas grandas ziffras podessan far vair. Zettels bain concentrats, e surtuot excerpts, vegnan ordinats discretta- maing svelt. In ün an as po metter a lö diversas millieras. Be chi's sto podair as dedichar bod exclusivameing a tala lavur, perchè chi dà fich blers avis e controllas ed otras chosas da far.

* * *

D'ün'otra lavur chi douvra eir fich bler temp e pazienza ed ais indispensabla discurrit in meis ultim rapport. Siand cha tuot o bod tuot il material ais ordinà davo chavazzins chi rap- preschaintan l'idiom d'Engiadina bassa, las fuormas dals oters dialects nun as chattan in lur lö alfabetic, e, sainza grand exer- cizi, füssa greiv da las chattar. — Vuliand nus far ün'ouvra ütila a la scienza schi, ma eir *populara* e dovrabla per mincha per- suna d'üna tscherta cultura, stovain nus far ün grandischem nom- mer dad avis (Hinweise), grazia als quals mincha fuorma d'import- tanza as chatterà in seis lö alfabetic. Quaista lavur surpiglet Gira *Dr. Clara Natsch*. Ella as mettet cun buna vöglija vi da quaista greiv'intrapraisa e l'eseguit cun grand'exaktezza e conscienziusità, tant chi ais fingià uossa bler plü leiv da manipular cun nos material. Pür massa stovet ella interrumper ün pèr voutas la lavur o per malattia od otra occupaziun. Da las 222 s-chaclas chi vegnan in consideraziun per quaista revisiun, repasset ella var 130. I resta dimena amo sur 90 chi gnaran a fin, sperain, in il cuors da la prümavaira e da la stad chi vain.

Ultra a quaista revisiun sto gnir fatta, davo finida tuot la classificaziun, amo ün'otra, chi registra tuot cun precisiun e guarda cha tuot saia in seis lö güst e fa tscherts avis chi concernan *las ragischs* dels plets, sco p. ex. „*durmir*“ cf. lindorma, rumanzar, dormulaint etc. Blers da quels avis sun stats fats da mai culla classificaziun dals zettels. In chosas da quaist gener, dattas nossas

relaziuns, stovain nus natüralmaing ans cuntaintar cun quai chi's po far sainza dedichar massa bler temp a tala lavur.

La classificaziun dal material ais üna da las lavuors las plü urgiaintas, perchè la redacziun da l'ouvra nun po gnir cumanzada ant co ch'ella saja a fin.

* * *

Ed uossa vuless discuorrer da quella part da noss'actività chi am det il plü da rumper il cheu dal prüm di ch'eu entret in redacziun infin uossa, e chi ais statta da mai suvent manzunada in artichels e rapports, eu vögl dir: *l'excerptziun*, q.v.d. il lejer la litteratura stampada ed in part eir manuscripta e scriver oura tscherts plets e möds da dir tipics e fuormas plü o main veglias chi servan da documaint eir per ils plets da mincha di. In noss rapports annuals n'ha eu adüna tgnü al curaint ils lectuors da la lavur prestada in quaist champ.

Tuot insembel gnittan infin uoss excerptats da las ouvras stampadas var 150 volums, e restan da trar oura, scha nus laschain davart ün bun nummer da chosas d'importanza secundara, amo var 130, sainza tgnair quint da las gazettas, pergiaminas e litteratura scientifica.

Quaist'excerptziun, sco fingià dit, consideret eu adüna sco üna da las plü greivas plaivs cha nus avain surtut. A volair esser cumplets eir in quaist regard culs mezs e las forzas chi ans stan a disposiziun, nun avessan nus per bliers ans amo ingünas vistas da podair cumanzar culla redacziun.

Eu crai cha quà, in quaist chapitel, stopchan nus tantüna ans decider ad üna *sensibla reducziun*, ed eu retegn cha nus possan far quai sainza ris-char bler, aviand nus spuoglià minuziusamaing la granda part da las ouvras las plü tipicas, impustüt nossa litteratura la plü veglia, sco *Bifrun, Champell, Martinus ex Martinis, Vulpius, Dorta* od oters. Üna part da quaists venerabels volums sun stats scrits oura bod pled per pled ed han dat millieras e millierras da zedlas. Main cumpletta ais la spuogliaziun dels autuors vegls per la Surselva. Per quaista part da nos territori aise a meis punct da vista da dar güst tant pais a bunas ouvras modernas co ad üna buna part da la litteratura veglia. La lingua dals autuors vegls ais quà suvent main genuina co quella scritta in ils ultims

seculs siand cha na pacas da quaistas ouvras sun stattas componüdas da ministers protestants engiadinais o da spirituals da naziun italiana. Cun quai nun vögl eu avair dit chà nus possan far a main da considerar quaist material vegl sursilvan. Diversas chosas, sco *Gabriel*, Il Sulaz dil Pievel Giuven, *Grass*, Ils psalms ed oters ais fingià stat trat a nüz. Nus stovran amo finir *la bibla granda*, il *Testamaint da Luzi Gabriel*, tschertas ouvras da *Nauli*, *Bonifazi*, *Salò*, *Flaminio de Sale* ed oters.

I restan eir amo alch ouvras plü veglias e diversas novas d'importanza per l'Engiadina e per il rest dal territori. Ma tuot quaist avess dad esser seguond mai be üna tscherna relativamaing pitschna. Per diversas ouvras ans stovessan nus cuntantar da quella part chi ais rappreschentada dad ellas in *Decurtins*.

Quaista Chrestomathia, tant derasada, sto natüralmaing gnir spuogliada cumplettamaing. Nus eschan fingià ün bun toc inavant cun ella. Eir da las *Annalas* e dal *Ischi* stovessan nus tour tant co tuot.

Co far cul infini e preziusischem material inedit, cuntgnü in noss *archives*? Bleras chosas, da las plü interessantas ed importantas our da quaists sun stattas publicadas ed excerptadas, ma almain üna tscherna our da var trais da noss tscheps stovessan tour, sco p. ex. our da quel da Zuoz, da Sent, da Bravuogn e da Laax. Nus surgnittan da diversas varts cuntribuziuns our dad *archives* comunals. A tuots quels chi continuan a'ns procurar simil material eschen nus infinidamaing recognoschaints.

Tschertas ouvras da la litteratura scientifica ston infallibelmaing gnir excerptadas, sco quellas da *Gartner*, alchünas da *Schuchhardt*, *Götzinger*, *Planta*, *Salvioni*, *Jud* ed otras. Per esser scientificamaing all'otezza as stovess tgnair quint da tuot quai chi ais scrit sur da nos rumantsch. Eu fet cul cuors dals ans natüralmaing bleras notizias tutas da quà e da là, chi nun figüreschan in nossa glista dals excerpts, ma quai ais be üna tscherna casuala. Per furtüna ha Sar *Prof. Jud*, chi per noss'ouvra ais adüna pront a tuots sacrificis, impromiss da metter, cur chi sia, a disposiziun sia richa raccolta, chi ais, as po dir, cumpletta.

Tala ais cun pacs plets la part chi sto gnir amo scritt'oura or da nossa producziun stampada e manuscritta. Els s'impisseran ch'ella ais plü co sufficiainta per retardar fich sensibilamaing il principi da la redacziun. In quaist regard Als vögl dir — be aint per l'uraglia, perchè simlas eresias nun as das-cha dir dad

ot — in quaist regard Als vögl dir ch'eu nun retegn per necessari, cha tuot quaistas chosas sajan scrittas oura avant co cumanzar a rediger ils artichels. Eu crai cha üna vouta finida la litteratura scientifica la plü necessaria ed amo alch autuors vegls, il rest chi ais amo d'excerpar nun stovess in ingüna maniera retardar il cumanzamaint da la redacziun. Tscherts supplementaints postums sun tant co inevitabels pro simlas intrappraisas. I gnarà excerptà qualchosa eir davo cumanzada la stampa. Il privel da survgnir bliers supplementaints nun ais grand pro nus, dat l'immensa ricchezza da nos material.

* * *

Per recapitular ans resta dimena amo da complettar e controllar üna part da la raccolta gnüda aint da noss correspondents, d'ans procurar amo bliers buns retrats e disegns, da spuogliar il material crüi da noss correspondents in descripciuns e fögls volants, dad ordinar alfabeticamaing passa 90000 zettels, e quels chi gnaran pro d'uoss'inavant dall'excerptziun e d'otras raccoltas, da repassar exactamaing tuot quaist material, fand ils avis necessaris e dad excerptar amo alch oubras

Tuot quaist, meis Signuors, as lascha dir in ün pêr seguondas. Cun tuot quai nun dubitesch eu però, cha ün e scodün dals preschaints han uossa ün'idea discrettaing clera da la fich granda lavur chi resta amo dad ultimar, ant co podair tour la penn'in man ed as metter a sriver. Eu tem anzi, cha divers dad Els as rappreschaintan la chosa plü astrusa co quai ch'ell'ais in realtä. Quant a quaist poss eu dir da tuot bun cour, cha hoz, da pessimist ch'eu eira in principi, sun dvantà del tuot optimist.

Scha las chosas pon ir sco ch'eu giavüschess, e chi nun manca la bratscha necessaria per la lavur, schi crai eu, cha'l momaint da la reaacziun saia plü prossem, co quai cha bliers s'imageschan.

* * *

Ma cura, am dunaderan Els, cura gnarà quel banadi mumaint? Quants ans, mais, dids e uras ans toccaraia amo da spettar?

Per quant chi am displascha, nun poss e nun vögl per uossa respuonder a quaista dumanda. — Per podair far quetant stovess eu savair precis sün che ajüd ch'eu poss quintar da quinder

inavant, che forzas chi stan a mia disposiziun e quant inavant chi am vain dat man liber d'agir seguond mias intenziuns.

Id ais adüna privlus da gnir cun datas precisas in chosas d'üna tscherta cumplicaziun, ed eu nun vögl ris-char d'impro-metter quai ch'eu nun poss forsa lura tgnair. Sur *d'üna* chosa nun han Els però d'vair ingün dubi: *Meis il plü ardaint desiderì, meis giòvüsich il plü fervaint* ais da podair bainbod stüdanter la brama da noss rumantschs e da blers oters amo lapro.

Ch'Els s'impaisan, meis Signuors, scha davo tants ans da lavuors plü o main mecanicas illa sumbriva dal bureau, nun am sto star tant a cour co a minchün oter da muossar al cler sulai ils früts da las süuors da tants chi giaschan suot terra e da nus oters.

Ma . . . *quaists früts ston esser madürs!* Nus vulain offrìr a nos pövel ed alla scienza üna lavur clera, legibla sainza difficultà, libra da prolixitats, ma ün'ouvra degna da star dasper allas otras da seis gener; — e quai vöglian eir Els, meis Signuors, eu nun dubitesch.

